

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของการศึกษา

ในอดีตการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในประเทศไทยส่วนใหญ่เกิดจากการรวมตัวกันตามธรรมชาติของผู้คนโดยอาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต ทำให้มีการสร้างบ้านเรือนเกาะกลุ่มไปตามแนวแม่น้ำลำคลอง สำหรับชุมชนริมน้ำ “บางกอก” ซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาถือเป็นชุมชนที่มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีแม่น้ำลำคลองเป็นโครงข่ายเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเข้าด้วยกัน มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำสวนผลไม้หลากหลายชนิด และมีวัดเป็นศูนย์กลางประสานยึดเหนี่ยวให้ชุมชนดำรงอยู่ เช่นเดียวกับชุมชนบริเวณ “คลองด่านหรือคลองบางขุนเทียน” ซึ่งมีสังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำคูคลองเพื่อการอุปโภคบริโภค และการเพาะปลูกทำสวนผลไม้เพื่อการดำรงชีพเช่นกัน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์ดังกล่าวได้เติบโตและขยายตัวมากยิ่งขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยยังคงความเป็นชุมชนริมน้ำและชุมชนชาวสวนที่เป็นทั้งย่านพักอาศัยและย่านการค้าที่สำคัญ แต่จากการพัฒนาเมืองแบบรวมศูนย์ มุ่งสู่ความทันสมัย และการรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก ตลอดจนการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าเนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 150 ปีของการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อเชื่อมพื้นที่ฝั่งพระนครและธนบุรีเข้าด้วยกันในปี พ.ศ. 2475 ทำให้มีนโยบายตัดถนน 11 สายแรกในพื้นที่ฝั่งธนบุรี และมีการตัดถนนสายต่างๆ เพิ่มมากขึ้นภายหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เช่น ถนนเพชรเกษม ถนนสุขสวัสดิ์ ถนนเอกชัย ถนนพระรามที่ 2 ถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี โครงข่ายถนนเหล่านี้ได้เปิดสภาพพื้นที่เมืองและแหล่งที่พักอาศัยให้กระจายไปทุกทิศทาง ผ่านเข้าไปในพื้นที่สวนและคูคลองในฝั่งธนบุรีอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) กับแผนพัฒนากรุงเทพมหานครและปริมณฑลซึ่งต้องการกระจายเขตอุตสาหกรรมออกไปยังเขตชานเมือง ก็ทำให้สวนผลไม้ในพื้นที่รอบนอกด้านตะวันตกแถบภาษีเจริญ จอมทอง บางขุนเทียน ราษฎร์บูรณะ หนองแขม กลายเป็นแหล่งอุตสาหกรรมใหม่ เนื่องจากมีที่ตั้งไม่ห่างจากกรุงเทพฯ มีที่ว่างราคาถูก มีแรงงานและสาธารณูปโภครองรับอย่างทั่วถึง

ผลจากการพัฒนาและการขยายตัวของเมืองมหานครอย่างกรุงเทพมหานครได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่สวนเดิมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนชาวสวนในฝั่งธนบุรีมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในช่วง 50 กว่าปีที่ผ่านมานี้ พื้นที่สวนถูกเปลี่ยนเป็นหมู่บ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์

และโรงงานอุตสาหกรรม ลักษณะการประกอบอาชีพของผู้คนจากการทำเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงเข้าสู่อาชีพการค้าและการบริการภายในเมือง หรือรับจ้างเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ในขณะที่การมีปฏิสัมพันธ์ในกิจกรรมทางสังคมหรือวัฒนธรรมประเพณีที่มีการพึ่งพิงสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันระหว่างผู้คน ชุมชน และวัดทั้งในระดับละแวกบ้าน ชุมชน และย่านก็ลดน้อยลง

จะเห็นได้ว่าลักษณะการพัฒนาชุมชนเมืองในพื้นที่สวนเดิมฝั่งธนบุรีดังที่กล่าวมาข้างต้นจะยังคงดำเนินต่อไป หากยังไม่มีความพยายามในการทำความเข้าใจถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐาน สังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่มีคุณค่า รวมทั้งการศึกษาถึงความเชื่อมโยงของการพัฒนาเมืองซึ่งส่งผลต่อกันทั้งในระดับเมืองมหานคร ย่าน ชุมชน และละแวกบ้าน หรือแม้กระทั่งระดับครอบครัวและผู้คน ซึ่งจะทำให้เกิดการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างไม่เหมาะสมกับศักยภาพที่ยังคงมีอยู่ของพื้นที่สวนเดิมฝั่งธนบุรีได้ในอนาคต ดังนั้นประเด็นการศึกษาเพื่อย้อนกลับมาสืบค้น วิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่สวนเดิม และประเมินสภาพการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิตของชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเป็นบทเรียนและเป็นประโยชน์ต่อแนวทางและรูปแบบการพัฒนาชุมชนเมืองในพื้นที่สวนเดิมฝั่งธนบุรีให้สอดคล้องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงความเป็นเมือง ตลอดจนสามารถนำแนวทางและรูปแบบการพัฒนาเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนพัฒนาชุมชนเมืองอื่นๆ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันได้ เช่น พื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเดิมเป็นพื้นที่เมืองของฝั่งธนบุรีโดยภาพรวม และพื้นที่ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานครเป็นพื้นที่เฉพาะ
2. วิเคราะห์และประเมินกระบวนการเปลี่ยนแปลงสภาพการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิตในพื้นที่สวนเดิม
3. เสนอแนะแนวทางที่เหมาะสมและรูปแบบที่เป็นไปได้ต่างๆ ในการพัฒนาชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

1.3 ขอบเขตการศึกษา

ขอบเขตด้านพื้นที่ : ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย 4 แขวง คือ แขวงจอมทอง แขวงบางขุนเทียน แขวงบางมด แขวงบางค้อ มีพื้นที่ 26.254 ตารางกิโลเมตร ดังแสดงในแผนที่ 1.3-1

ขอบเขตด้านเนื้อหา : ศึกษาและวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเดิมเป็นพื้นที่เมืองกับสภาพการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิตในระดับสวนเมือง ย่าน และชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในประเด็นการใช้ประโยชน์ที่ดิน ระบบโครงข่ายสัญจรทั้งทางบกและทางน้ำ พื้นที่ว่าง การประกอบอาชีพ วิถีชีวิตและประเพณีของผู้คนและชุมชน สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะพื้นที่สวนผลไม้ เพื่อสะท้อนภาพลักษณ์ บรรยากาศ และภูมิปัญญาของชุมชนชาวสวน ตลอดจนนโยบายและแผนของภาครัฐในการพัฒนาชุมชนเมืองที่เกี่ยวข้อง

1.4 วิธีการดำเนินการศึกษา

1. ศึกษาหลักการ แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำและชุมชนชาวสวน องค์ประกอบชุมชน รูปแบบการพัฒนาชุมชนเมือง และกระบวนการเปลี่ยนแปลงความเป็นเมือง จากการอ้างอิงเอกสาร ตำรา และงานวิจัยต่างๆ โดยวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลทุติยภูมิดังกล่าว เพื่อสรุปเป็นความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงของประเด็นที่น่าสนใจ
2. ศึกษาแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศในแต่ละช่วงเวลา ทำการเปรียบเทียบกระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเดิมเป็นพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรีและพื้นที่ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง เพื่อสรุปภาพรวมของกระบวนการเปลี่ยนแปลงสภาพการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิต ตลอดจนรูปแบบของชุมชนเมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้น
3. สัมภาษณ์คนในในพื้นที่ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง โดยการคัดเลือกชุมชน การสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การตั้งสมมติฐานและแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นร่วมกับคนในชุมชน ตลอดจนการบันทึกภาพถ่าย เพื่อทราบถึงความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตกับบรรยากาศของกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนเมือง
4. นำข้อมูล ความรู้ และประสบการณ์ที่ได้จากกระบวนการศึกษาข้างต้นมาประมวลเป็นองค์ความรู้เพื่อเสนอแนะแนวทางที่เหมาะสมและรูปแบบที่เป็นไปได้ต่างๆ ของการพัฒนาพื้นที่สวนเดิมในชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่สวนเดิมเป็นพื้นที่เมืองของฝั่งธนบุรีโดยภาพรวม และพื้นที่ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ซึ่งเชื่อมโยงกับสภาพการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิต รวมทั้งการพัฒนาเมืองในระดับเมืองมหานคร ย่าน ชุมชน และละแวกบ้าน จากอดีตจนถึงปัจจุบัน
2. สามารถเสนอแนวทางที่เหมาะสมและรูปแบบที่เป็นไปได้ต่างๆ ในการพัฒนาชุมชนเมือง โดยเกิดการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นไปในทิศทางที่สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่สวนเดิมและกระบวนการเปลี่ยนแปลงความเป็นเมืองของฝั่งธนบุรี
3. เป็นข้อมูล ความรู้ และความเข้าใจพื้นฐานในการนำแนวทางและรูปแบบการพัฒนาเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้เพื่อป้องกันปัญหาในพื้นที่ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน อาทิเช่น พื้นที่สวนอื่นๆ ในฝั่งธนบุรี และพื้นที่เกษตรกรรมในกรุงเทพมหานคร รวมทั้งพื้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง เช่น จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นต้น

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

พื้นที่สวนเดิม หมายถึง สวนผลไม้ (Orchard) หรือบริเวณที่ปลูกไม้ผล (Fruit trees) เพื่อการเกษตรกรรมและสามารถนำผลมาใช้ในการบริโภคได้ เช่น สวนส้ม สวนลิ้นจี่ สวนมะพร้าว เป็นต้น ซึ่งเป็นลักษณะพื้นที่เฉพาะของฝั่งธนบุรี

คลองบางขุนเทียน หมายความรวมถึง คลองด้านหรือคลองสนามชัยซึ่งเชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำเจ้าท่าจีน ซึ่งถือเป็นตัวแทนศูนย์กลางความเชื่อมโยงของระบบคูคลองที่ผ่านในพื้นที่เขตจอมทองและพื้นที่อื่นๆ ทั้งในฝั่งธนบุรีและจังหวัดใกล้เคียง

ชุมชนเมืองคลองบางขุนเทียน หมายถึง ชื่อเรียกซึ่งสะท้อนความเป็นตัวแทนของชุมชนทั้งหมด 50 ชุมชนในปัจจุบันของพื้นที่เขตจอมทอง ซึ่งเคยเป็นพื้นที่สวนเดิมและเป็นชุมชนชาวสวนมาตั้งแต่ในอดีต